

teda vcelku jasne vyplýva, že „staré Rastislavovo mesto“ si podriadil až Svätopluk a výprava mierila vlastne do Nitrianska, kde musel byť stále Slavomír.

Táto komplikovaná, ale – dúfajme – presvedčivá hypotéza nasvedčuje tomu, že centrum povstania Slavomíra bolo s veľkou pravdepodobnosťou v Nitre. Rovnako to však znamená, že Nitrania už boli vlastne Moravia. Ak pred vyhnaním Pribinu môžeme jeho *gens* pokladať za samostatné etnikum a samostatné politické spoločenstvo, v roku 871 zvolením Mojmirovca za knieža sa správali ako Moravia a ich pôvodná etnická identita sa stala menej dôležitá. Súvisela nepochybne aj s tým, že tu mal Svätopluk svoje vlastné *regnum* a hoci konal značne samostatne a v rozhodujúcej chvíli dokonca v rozpore s Rastislavom, ako Moravan mal na zreteli obidve *regna*. To pripomína pozíciu Moravy vo vzťahu k Čechám v 11. a v 12. storočí, pre ktoré je typické napätie medzi jednotou a odlišnosťou²⁷⁷ a samozrejme aj arpádovské Nitriansko vo vzťahu k ostatnému Uhorsku v 11. a na začiatku 12. storočia.²⁷⁸

cantes et minus se observantes cum magno exercitu in castris aggressus est et multos ex eis vivos comprehendit ceteris pene omnibus occisis, exceptis his, qui se prius prudenter de castris subtraxerant; omnisque Noricorum laetitia de multis retro victoriis conversa est in luctum et lamentationem.“

²⁷⁷ Prehľadný historiografický rozbor k tejto otázke porovnaj WIHODA, *Morava v době knížecí*, s. 9-52.

²⁷⁸ K zhodnoteniu arpádovského Nitrianska ako súčasť Uhorska porovnaj STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 301-319.

Ak teda máme odpovedať na otázku, koľko *gentes* tvorilo Moravu (v zmysle toho, čo sa ozačuje ako „jadro Veľkej Moravy“, t.j. Moravy a Nitrianska), musíme odpovedať, že z písomných prameňov môžeme preukázať existenciu len jedného politického spoločenstva, s politickou identitou moravskou a s kultúrnou identitou slovanskou. Toto spoločenstvo vystupovalo v latinsky písaných prameňoch ako *gens*, zriedkavejšie ako *populus*, v slovansky písaných pamiatkach prevažovalo označenie *ЛАЗЫКЪ*.

„Veľkomoravský štát“

Áké politicko-spoločenské zriadenie mal *gens* Moravanov? Dnešným, pomerne rozšíreným presvedčením je, že Veľká Morava bola štát. To je však záver moderného bádania, ktorý trochu sploštuje pohľad na včasný stredovek. V stredovekých písomných prameňoch 9. storočia sa Morava označovala buď latinským výrazom *regnum*,²⁷⁹ zriedkavejšie ako *regio*,²⁸⁰ *terra*,²⁸¹ v slovanských písomných pamiatkach ako

²⁷⁹ Porovnaj pozn. č. 293-299.

²⁸⁰ *Legenda Christiani*, c. 1, s. 12.

Z kontextu tzv. Bavorského geografa vyplýva označenie *regio* aj pre Moravu. *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, s. 287.

²⁸¹ „Terram Marauorum“. *Annales Fuldenses ad a. 892*, s. 121. Označenie „in terram Sclavorum“ použil autor *Vita cum translatione s. Clementis*, c. 7, s. 128. *Tempore Michaelis imperatoris Legenda Moravica*, c. 5, s. 260. Tiež v sťažnosti bavorského episkopatu z roku 900, adresovanému pápežovi, porovnaj *MMFH III*, *Epistolae* č. 109, s. 4.

страны,²⁸² ale aj область,²⁸³ земля,²⁸⁴ a z mojmirovskej Moravy zrejme pochádza aj označenie цѣсарство.²⁸⁵ V geografii Alfréda Veľkého nájdeme termín lond,²⁸⁶ u Konštantína Porfyrogenneta je to zas χώρα.²⁸⁷

Ak sa pozrieme na tieto pramene podrobnejšie, potom zistíme, že ide spravidla o označenie krajiny v zmysle teritoriálnej jednotky a tieto termíny nevyjadrujú mocenskú (a abstraktnú) inštitúciu. Výnimku snáď predstavuje Kyjevský misál, v ktorom sa spomína výkon vlády, nie však u svetského panovníka, ale Ježiša Krista, ktorý „panuje s Otcou i (Duchom) svätým“.²⁸⁸ Preto ho ani nemôžeme brať ako doklad abstraktného pohľadu na vládnutie, ktorý bol vo včasnom stredoveku vlastne veľmi vzácny.²⁸⁹ Napríklad Izidor zo Seville síce vedel dať termín *regnum* do súvisu

²⁸² „въ страны моравскы...“ Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju, s. 173.

²⁸³ O tom svedčí zaujímavá pasáž zo Života Metoda, ako sa Moravská „oblast“ začala rozširovať na všetky strany. „...моравска область пространити начатъ вьса страны...“ Žitije Mefodija, c. 10, s. 154.

²⁸⁴ „(Metod) Сѣдѣше въ земли моравстѣ...“ Porovnaj Proložnoje žitije Konstantina i Metodija, s. 166. „моравскаа земля“, porovnaj i Žitije Nauma, s. 178. Tento termín používa aj Zakonъ sudnyj ljudьmъ, c. 4, 21, 26, 28, s. 181, 191, 193-194.

²⁸⁵ Kyjevský misál, s. 320.

²⁸⁶ „Maroara londe“, porovnaj Bos De man Orosius nemned, 1966, s. 338.

²⁸⁷ „χώρα τοῦ Σφενδοπλόκου“, resp. „τοῦ Μοραβίας“. CONSTANTINE PORPHYROGENITUS. *De administrando imperio*, c. 13, 41, s. 64, 180.

²⁸⁸ Kyjevský misál, s. 320. „...Цѣсаритѣ съ отьцемъ і съ свѣтѣимъ.“

²⁸⁹ Porovnaj napr. FRIED, Gens und regnum, s. 93.

s termínmi *rex a regendo*,²⁹⁰ ako politickú inštitúciu odvodenú od vlády, vo svojom výklade však nadviazal na antický úzus, v ktorom je *regnum* abstraktnejší výraz, ako tomu bolo v stredoveku.²⁹¹ Tento jazykový úzus nedokázali pre Moravov 9. storočia použiť Fuldské anály ani ďalšie pramene. Tie totiž *regnum* chápali najmä ako teritórium.²⁹²

Teritoriálny význam moravského *regnum* je úplne evidentný vo Fuldských análoch: tak v roku 900 „Bavori

²⁹⁰ ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae* IX, 3, 1-4, s. 50. „Regnum a regibus dictum. Nam sicut reges a regendo vocati, ita regnum a regibus. Regnum universae nationes suis quaeque temporibus habuerunt, ut Assyrii, Medi, Persae, Aegyptii, Graeci, quorum vices sors temporum ita volutavit ut alterum ab altero solveretur. Inter omnia autem regna terrarum duo regna ceteris gloriosa traduntur: Assyriorum primum, deinde Romanorum, ut temporibus, et locis inter se ordinata atque distincta. Nam sicut illud prius et hoc posterius, ita illud in oriente, hoc in occidente exortum est: denique in illius fine huius initium confestim fuit. Regna cetera ceterique reges velut adpendices istorum habentur.

Reges a regendo vocati. Sicut enim sacerdos a sacrificando, ita et rex a regendo. Non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur. Unde et apud veteres tale erat proverbium: Rex eris, si recte facias; si non facias, non eris.“

²⁹¹ Všimnime si Tita Livia, v ktorého texte o Aeneovom synovi Ascaniovi používa termíny ako *imperium*, *res Latina* et *regnum* v zmysle abstraktných inštitúcií. *Titi Livi ab urbe condita*, I 3, s. 19-20. „Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat; tamen id imperium ei ad puberem aetatem inclume mansit; tantisper tutela muliebri – tanta indoles in Lauinia erat – res Latina et regnum auitum paternumque puero stetit.“

²⁹² Pozri nižšie, s. 109-110. Podobné príklady pre germánske celky vymenúva POHL, Staat und Herrschaft im Frühmittelalter, s. 28.

vpadli do *regnum* Moravanov“,²⁹³ a v roku 869 Bavori a Karlo-manove jednotky napadli *regnum* Svätopluka, kým Ľudovít Nemec plienil *regnum* Rastislava.²⁹⁴ Otázky môže vzbudzovať, či podobne teritoriálne je myslené aj *regnum* Svätopluka z roku 870, spolu s ktorým sa Svätopluk odovzdal (*tradidit*) Karlomanovi.²⁹⁵ V tomto prípade však mohlo *regnum* predstavovať tiež územie, aby bolo zrozumiteľné, že sa toto „odovzdané“ *regnum* týka práve územia, ktorému vládol Svätopluk. Ozvena týchto dvoch teritórií Moravy sa nachádza aj v nesprávne datovanej správe Reginona.²⁹⁶ Xantenské anály k roku 872 popisujú, ako *regnum* Moravanov uniklo z rúk Karlomana²⁹⁷ a môžeme len hádať, či autor tohto prameňa uvažoval nad únikom teritória, alebo skôr vlády. Listina vydaná kanceláriou kráľa Arnulfa v roku 888 opäť hovorí o ľuďoch, ktorí by prišli z *regnum* Moravanov.²⁹⁸ Abstraktnejší význam termínu *regnum* môžeme vidieť azda v prípade legendy Tempore Michaelis,²⁹⁹ tu však prekáža tá skutočnosť, že ide o mladší prameň.

²⁹³ *Annales Fuldenses ad a. 900*, s. 134.

²⁹⁴ *Annales Fuldenses ad a. 869*, s. 68-69.

²⁹⁵ *Annales Fuldenses ad a. 870*, s. 70.

²⁹⁶ *Reginonis abbatis Prumiensis chronicon ad a. 860*, s. 78. Podobne aj pri jeho popise delenia území po smrti Ľudovíta Nemca (*ad a. 890*, s. 134).

²⁹⁷ *Annales Xanteses ad a. 872*, s. 30.

²⁹⁸ *MMFH III*, Diplomata č. 44, s. 76.

²⁹⁹ Tempore Michaelis imperatoris Legenda Moravica, c. 10, s. 265. „Postquam vero devotus rex fuisset naturali morte defunctus, et Swatopluk regnum Moravie gubernaret sua feritate...“

Vymenované príklady samozrejme pochádzajú z latinsky písaných prameňov nemoravského pôvodu, preto ani nemôžu byť príliš smerodajné pre náš výklad. Ak by sme aj pripustili abstraktný význam termínu *regnum* v niektorých prípadoch, nič to nemení na tom, že *regnum* nie je totožné so štátom (*status*). Latinský termín *status* napokon pôvodne vôbec neoznačoval politické inštitúcie. V antickom období, keď si rímsky *populus* zriadil *res publicu*, *status* označoval stav, postavenie a tento význam prečkal aj celé stáročia po páde Rímskej ríše na západe. Boli to až právne teórie 14. a 15. storočia, ktoré termín *status* začlenili výraznejšie do svojho slovníka, a vďaka ktorým mohol Nicollo Machiavelli, no nielen on, svoj výraz *lo stato* použiť ako abstraktnejšie a všeobecnejšie označenie politických zriadení.³⁰⁰ Termín štát sa však do bežnej úradníckej či odbornej spisby dostával len veľmi pomaly a ani v 19. storočí nebol v literatúre samozrejmosťou.³⁰¹ Pavol Jozef Šafárik písal o Moravanoch, alebo o moravskej ríši,³⁰² ostatne podobne, ako J. Záborský, píšuci o „države moravskej“.³⁰³ F. Palacký už u „čerstvo“ z pravlasti pricestovaných Slovanov používal ešte široko

³⁰⁰ SKINNER, *O státě*, s. 16-54, obzvlášť s. 34-35.

³⁰¹ Európsku diskusiu a prienik anachronizmu štát do vedeckého pojmoslovia objasnila REYNOLDS, *The Historiography of the Medieval State*, s. 109-129.

³⁰² ŠAFAŘÍK, *Slovanské starožitnosti II*, s. 445.

³⁰³ ZÁBORSKÝ, *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*, s. 13.

chápaný termín „oustava (sic!) státní“³⁰⁴ ten však so súčasným významom nemal príliš veľa spoločného. Franko Sasinek si podobne ako pred ním Šafárik vystačil s pojmom ríša.³⁰⁵ Centrálnym pojmom skúmania v týchto prípadoch bol teda národ; jeho mantinelom však nebol štát, ale „ríša“, „država“, „krajina“,³⁰⁶ či „kniežatstvo“.³⁰⁷ Termín štát však pomohla presadiť právna história. Tak H. Jireček bez prílišného rozboru stotožnil s týmto pojmom Čechy a Moravu (spolu ako jeden celok), podobne však aj mojmírovskú Moravu (skladajúcu sa z Moravy a „Nitránska“).³⁰⁸ Štát nájdeme aj v Ottovom slovníku naučnom z roku 1893.³⁰⁹ Jan Kapras skúmal v úvode 2. dielu *Právních dějin zemí Koruny české* vznik českého národného štátu, pričom štát bol produktom pevnejšej organizácie a zaradil do tejto kategórie aj Samovu ríšu.³¹⁰ Podrobný rozbor na základe tohto anachronického prístupu vo veľmi teoretickej podobe obsahuje úvod k *Dějínám veřejného práva ve střední Evropě* K. Kadleca, kde sa dočítame o definičných znakoch štátu (územie, obyvateľstvo a moc) a odlišných, najmä historických formách štátu.³¹¹

³⁰⁴ PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, s. 24.

³⁰⁵ SASINEK, *Dějiny dřievnych národov na území terajšieho Uhorska*, s. 163.

³⁰⁶ Resp. „země“. VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, s. 18, 35.

³⁰⁷ Ríša a kniežatstvo dominovali v zborníku *Ríša veľkomoravská*.

³⁰⁸ JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, s. 16, 28

³⁰⁹ *Ottův slovník naučný* VI, heslo Čechy, s. 208.

³¹⁰ KAPRAS, *Právní dějiny zemí Koruny české II 1*, s. 5-7.

³¹¹ KADLEC, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, s. 1-2.

Očividné v týchto dielach je, že štát vzniká vzájomnou „konzumáciou“ kmeňov; štát je teda produktom istého zväčšenia, centralizácie, nástupu kniežacej moci. Tieto javy mohli historici a právni historici skúmať z prostredia prameňov franského pôvodu, doplnené snád' aj o neisto interpretovateľný archeologický materiál. Výpovedná hodnota týchto písomných i archeologických prameňov k pomerne abstraktnej téme „budovaniu štátu“ je však značne diskutabilná. Spomedzi nemeckých kritikov F. Palackého sa preto už Konstantin Höfler rozhodol vznik štátu u Slovanov spojiť s kritikou Palackého dejinnej koncepcie o zápase medzi slovanskou demokraciou a germánskym autoritárstvom. Vyšiel tak s tézou o štátnej „neusporiadanosti“ Slovanov. Termín štát používal nie v Palackého duchu, na vyjadrenie usporiadania spoločnosti, ale ako to poznáme v dnešnej literatúre, ako vyššej formy spoločenskej organizácie. Tú mali dosiahnuť Germáni pred Slovanmi. Ak si Germáni mohli sami na troskách impéria zriadiť „svoje“ štáty, Slovania na územiach, ktoré im Germáni „prenechali“ počas sťahovania národov, museli väčšinou vyčkávať v stave závislosti a ovplyvňovania od iných národov: Avarov, Maďarov, Pečenehov, Normanov, Tatárov, apod. To však samozrejme znamenalo, že budovanie štátu u Slovanov sa nedialo na základe vlastného „štátotvorného“ úsilia, pretože Slovania boli vlastne len objektom dejín.³¹²

³¹² HÖFLER, *Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte* IV, s. 816-818.

Höflerov pohrdavý popis skvele zapadá do takmer beznádejného politického zápasu národných hnutí stredoeurópskych Slovanov v 2. polovici 19. storočia, zvlášť z perspektívy pätnástich rokov po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867). Hoci bol svojim protislovanským a protičeským nábojom očividne neprijateľný, Palackého pokračovateľa nemohli kritiku zakladateľa modernej českej historiografie ignorovať. Jeho koncepty síce neboli úplne udržateľné, no na strane druhej museli jeho nástupcovia v súlade s atmosférou doby brániť „národný duch“ pred šovinistickými útokmi Höflera a jeho krídla nemeckej historickej vedy v Predlitavsku.

Pojem štát sa tak udomácnil v českej literatúre aj vďaka nemeckej vede, a to či už prostredníctvom jej otvorene šovinistického krídla, alebo aj umiernených historikov.³¹³ Vznik štátu tak však dostal značne národnostné obrisy, keď sa skúmal z pozície vývoja „germánstva“, či „slovanstva“.³¹⁴ Je ešte užitočné pripomenúť, že nie všetky slovanské jazyky absorbovali latinizmus štát, preto v poľštine zostal termín *państwo*, v ruštine *государство*, a v juhoslovanských jazykoch prevažuje termín *država*. Všetky tieto termíny tak alebo onak súvisia s „panstvom“, sú teda paralelou nemeckého *Herrschaft*.³¹⁵ Naproti tomu čeština a prostredníctvom nej aj

³¹³ DÜMMLER, *Geschichte des Ostfränkischen Reichs I-II*, vydané ešte v 60. rokoch 19. storočia.

³¹⁴ To sa stalo predmetom neskoršej kritiky Františka Grausa. Porovnaj GRAUS, *Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa*, s. 5-8.

³¹⁵ LÜBKE, *Strukturen früher slawischer Staaten*, s. 171.

slovenčina, diskusiou s nemeckou literatúrou a vďaka právnej histórii, si termín štát osvojili. Čo sa však muselo vyriešiť, bol spôsob vzniku týchto štátov.

Časť historikov, medzi nimi aj konzervatívny český historik J. Pekař, zdôrazňovala vonkajšie „civilizačné“ a „štátne“ podnety,³¹⁶ budovanie štátu tak bolo podmienené napodobovaním a prijímaním vonkajších vplyvov. Aj preto sa stal Pekař z pohľadu historiografie po roku 1948 „reakčným“ historikom. Riešenie hlavolamu, ako docieľiť vznik štátu u Slovanov bez cudzích vplyvov, ponúkla marxistická historiografia. Pre ňu bolo na vybudovanie štátu kľúčové vytvoriť dostatočné vnútorné ekonomické impulzy. Podstatou tohto procesu mal byť preto prechod z „prvotnopospolnej spoločnosti“ k feudalizmu, pričom sa prirodzene musela vzhľadom k špecifickému vývoju stredoeurópskych Slovanov preskočiť otrokárska fáza.³¹⁷ Stačilo teda objaviť spoločenské triedy a ekonomické ovládanie ľudu 9. storočia, a tak mohol na našom území vzniknúť štát. Aj preto sa môžeme stretnúť s tým, že sa na Veľkej Morave predpokladali už zárodky

³¹⁶ PEKAŘ, *O smyslu českých dějin*, s. 388. Tiež porovnaj PEKAŘ, *Postavy a problémy českých dějin*. V určitých obmenách sa podobné vysvetlenia dajú nájsť aj u iných bádateľov. Napr. v práci poľského bádateľa Z. Wojciechowského išlo u západných Slovanov o strach zo západu, zvlášť za Karola Veľkého. WOJCIECHOWSKI, *Państwo Polskie w wiekach średnich*, s. 15.

³¹⁷ VANĚČEK, *Prvních tisíc let...*, s. 62-91.

feudálnych vzťahov.³¹⁸ Vytvorenie feudalizmu, tried a ovládania síce už nemalo nič s Palackého konceptom slovanských dejín, bolo však dostatočne vhodným vysvetlením, ako vznikol štát u Slovanov aj bez „Nemcov“. Tento protinecký motív sa napokon skĺbil aj s novou oficiálnou štátnou doktrínou, ktorá po roku 1945 prezentovala Československo ako štát dvoch „bratských“ slovanských národov Čechov a Slovákov (v kontraste s modelom čechoslovakizmu z 1. ČSR), na čo napokon narážalo aj Prehlásenie k Ústave 9. mája z roku 1948.³¹⁹ Tým bol definitívne dotvorený koncept, v ktorom bola Veľká Morava a Československo akýmsi

³¹⁸ POULÍK, *Staří Moravané budují svůj stát*, s. 11-12. Treba však zdôrazniť, že Poulík bez výhrad hovorí o Štáte Sama (s. 42-44). Vnútorne impulzy k vytvoreniu feudalizmu (analogické k budovaniu feudalizmu na Kyjevskej Rusi) videl VANĚČEK, *Prvních tisíc let*, s. 63-67. VANĚČEK, *Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Samovým?*, s. 224-225. FIALA, *Vztah českého státu k Německé říši do počátku 13. století*, s. 37. HAVLÍK, *Nové pohledy na genezi státu ve slovanském prostředí*, s. 31-41. RATKOŠ, *Slovensko v dobe vel'komoravskej*, s. 31-32. KLIMKO, *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*, s. 26-34. Z týchto predstáv vychádza tiež KUČERA, *Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji*, s. 861-862, 881. KUČERA, *Postavy vel'komoravskej histórie*, s. 43-44.

³¹⁹ Prohlášení, Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. „Češi a Slováci, dva bratrské národy, členové velké rodiny Slovanstva, žili již před tisícem let společně v jednom státě a společně přijali z východu nejvyšší výtvar tehdejší vzdělanosti – křesťanství.“ Naviazanosť „idey“ Veľkej Moravy na československú štátno-historickú doktrínu po 2. svetovej vojne rozobral CURTA, *The history and archaeology of Great Moravia*, s. 238-247.

„prirodzeným“, „naším“, „slovanským“ štátom, domovom pre Čechov a Slovákov, a v ktorom sa stáročia existujúce Uhorsko stalo akousi zvláštnou anomáliou. „Štátnosť“ Veľkej Moravy potom ešte umocnili výsledky archeologických nálezov, obzvlášť na južnej Morave, prezentujúce rozsiahle opevnené sídliská s kamennými stavbami, kostolmi a vyspelou remeselnou výrobou. Týmto obdobím sa aj definitívne kanonizoval názov Veľká Morava, hoci drvivá väčšina písomných prameňov tento názov nepozná. V spornej súvislosti ho uvádza dielo Konaštantína Porfyrogeneta *O spravovaní ríše z 10. storočia* (v tvare „μεγάλη Μοραβία“)³²⁰ (podľa všetkého v zmysle „vzdialená“ Morava), no keďže tento názov zdanlivo potvrdzoval ešte aj starobulharský spis o Cyrilovej smrti („*om Растислава кнеса великие морави*“),³²¹ mohol sa s miernymi výhradami začať bežne používať ako označenie „štátu“,³²² ktorý vznikol spojením Moravy a Nitrianska a zanikol asi v roku 906.

Keď sa po roku 1989 rozhodol D. Třeštík skončovať s nešťastným obsahom termínu kmeň, bolo nutné tomu prispôsobiť aj vysvetlenie, ako vznikol štát, napríklad ten veľkomoravský. Kmeň (*gens*) chápal ako spoločenstvo pohanských Slovanov, založených na viere v spoločný pôvod, a ktorý svoju vládu vykonával v súlade s pohanským „mierom“, ako svojej najvyššej normy. Tento pohanský „mier“

³²⁰ CONSTANTINE PORPHYROGENITUS. *De administrando imperio*, c. 13, s. 64.

³²¹ Uspenije Kirilla, s. 249.

³²² Zhrňujúco k terminológii DOSTÁLOVÁ, *Μεγάλη Μοραβία*, s. 344-349.

mal byť však nahradený štátnou spoločnosťou, v ktorej zodpovednosť za ľud vezme panovník. Pretlačením kresťanstva ako nového náboženstva mal vzniknúť štát, a tieto procesy vlastne mali znamenať likvidáciu suverenity kmeňa, ktorý sám od seba – podľa Třeštíka – kresťanstvo ani štát (aspoň v podmienkach slovanských *gentes*) nemohol presadiť.³²³

Třeštíkovo pomerne presvedčivo vyznievajúce vysvetlenie vzniku štátu v strednej Európe bolo ešte potrebné prepojiť s jeho staršou teóriou o stredoeurópskom modeli štátu,³²⁴ čím sa mu podarilo vytvoriť obraz dejín 6. – 13. storočia, naplnený diskontinuitnými transformačnými vlnami, ktorými mohol byť definitívne dotvorený feudálny stredovek 13. storočia, a ktorý vo svojej podstate pretrval do 19. storočia (ako ďalšej transformačnej vlny). Vznik takéhoto „štátu“ tak v Třeštíkovom poňatí bolo možné vzťahovať jedine na Moravu 9. storočia, čím jasne mohol vypadnúť „štát Sama“.³²⁵

Nevýhodou Třeštíkovho popisu však bola naopak skutočnosť, že „zodpovednosť“, ktorú knieža (panovník)

³²³ TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 297-311, 353. TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy*, s. 127-130, 202-206. *Přemyslovcí*, s. 77, 79-80.

³²⁴ Základnou štúdiou k tejto, dnes už pomerne obsiahlej a spracovanej téme, je KRZEMIEŇSKA, - TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě*, s. 113-130.

³²⁵ O ktorom písal okrem iných POULÍK, *Starí Moravané budují svůj stát*, s. 42-44. Z marxistických východísk tieto názory kritizoval VANĚČEK, *Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Samovým?*, s. 218.

prevzal za svoj ľud, nebola úplne konformná so „štátnou“ štruktúrou mojmirovskej Moravy. Tú vcelku realisticky rozobrali František Graus,³²⁶ neskôr aj Lubomír Havlík,³²⁷ aby sa napokon táto analýza v pomerne málo zmenenej podobe dostala aj do Třeštíkovej monografie *Počátky Přemyslovců*.³²⁸ Zvlášťne však je, že takto podaná analýza moravskej spoločnosti a vlády vlastne prezentuje relatívne slabého panovníka, a to minimálne v porovnaní s panovníkmi neskorších „štátov“ – Čiech, Poľska a Uhorska. Vládny systém Moravy bol popísaný ako skôr oligarchický, no nie príliš centralizovaný. Třeštíkov hlavný nedostatok pri analýze vzniku štátu správne pomenoval J. Macháček. Podľa neho spočíva v tom, že sa termín štát používa (v lepšom prípade) axiomatically, bez toho, že by sa riadnym spôsobom zadefinovala jeho včasnostredoveká podoba.³²⁹ Dodajme, že pokiaľ o takúto definíciu skutočne stojíme, potom musí byť dostatočne vyčerpávajúca na to, aby takýto štát odlišila od spoločnosti kmeňovej.

Že moderná štátovedná terminológia nie je veľmi aplikovateľná na včasnostredoveké politické útvary, môže byť úplne jasné z toho, ako termín štát vznikol.³³⁰ Najprv ako

³²⁶ GRAUS, *Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura*, s. 5-74.

³²⁷ Najmä v diele HAVLÍK, *Morava v 9. - 10. století*, s. 42-85.

³²⁸ TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 287-296.

³²⁹ MACHÁČEK, „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky, s. 777-778.

³³⁰ Prehľad bádania k otázke opožívania termínu štát v podmienkach včasného stredoveku urobili POHL, *Staat und Herrschaft im Frühmit-*

označenie stavu (postavenia) vládcov, neskôr išlo o označenia stavov a ešte neskôr sa presadilo poňatie štátu v duchu abstraktnej inštitúcie, ktorá mohla označovať tak monarchiu, ako republiku. Kým sa však tento termín stihol pevnejšie usadiť, prišla moderná doba a moderný štát, ktorý sa na svojho stredovekého predchodcu príliš nepodobal. V stredoveku síce abstraktné inštitúcie a korporácie existovali, presadzovali sa však pomaly a „štát“ príliš abstraktne ponímaný nebol. Učenie o „Korune“ sa rozvinulo až v závere vrcholného a v neskorom stredoveku, a naopak, verejnú moc zosobňoval snád' až príliš „živý“ a konkrétny panovník a jeho ľudia.

Pokiaľ si navyše všimneme, aké neurčité a zložité štruktúry verejnej moci predstavovali *regna* Karolovcov a neskorších dynastií (Otovská a Sálska dynastia), porozumíme ťažkej uchopiteľnosti pojmu štát v súradniciach včasného a vrcholného stredoveku. Niet divu, ak sa slávny rakúsky historik Otto Brunner vo svojej monografii, ktorá vyšla prvýkrát v roku 1939, rozhodol opustiť tradičnú štátovednú terminológiu a zaradiť svoj výskum do pojmov krajina a panstvo (*Land und Herrschaft*).³³¹

Aj preto prevládlo úsilie po moderným jazykom nezaťažených termínoch, ako *regnum, terra, ecclesia, imperium*

telalter, s. 9-16. GOETZ, Die Wahrnehmung von „Staat“ und „Herrschaft“ im frühen Mittelalter, s. 39-41.

³³¹ BRUNNER, *Land und Herrschaft*. K niekoľkým kritickým poznámkam k Brunnerovej vedeckej dráhe v období nacionálneho socializmu porovnaj WIHODA, *Morava v době knížecí*, s. 45-46.

či *gens* a termín štát sa dostal do nemilosti až odmietania jednej, no významnej a trend určujúcej skupiny výskumu.³³² Pochybnosti ohľadom používania pojmu štát logicky, hoci s časovým odstupom, privanuli aj smerom k českej historiografii. Posledné roky síce vidíme, že ich začala absorbovať, no bolo to už samozrejme v dobe, keď Brunnerova *Neue Verfassungsgeschichte* nebola až tak novým právno-historickým smerom. Preto sa aj mohlo poukázať na to, že rýdzo „pramené“ termíny (*terra, regnum, gens*) predsa nie sú autentické, ale

³³² K tejto otázke porovnaj napr. KELLER, Zum Charakter der „Staatlichkeit“ zwischen karolingischer Reichsreform und hochmittelalterlichem Herrschaftsaufbau, s. 248-264. ALTHOFF, *Die Ottonen*, s. 5-6, 243-247. SCHULTZE, *Stát a národ v evropských dějinách*. DIRKS, Konfliktaustragung im 9. Jahrhundert, s. 4-6, 57-58. POHL, Walter. Staat und Herrschaft im Frühmittelalter, s. 9-38. POHL, Walter. Regnum und gens, s. 437-450. V tejto otázke je dôležitý aj názorový stret o abstraktnosť (či naopak konkrétnosť) pojmu *regnum* medzi J. Friedom a H. W. Goetzom. GOETZ, Regnum: Zum politischen Denken der Karolingenzeit, s. 110-189. FRIED, Gens und regnum, s. 73-104. GOETZ, Die Wahrnehmung von „Staat“ und „Herrschaft“ im frühen Mittelalter, s. 39-58.

K abstraktnosti štátu porovnaj napr. BEUMANN, Zur Entwicklung transpersonaler Staatsvorstellungen, s. 185-224.

Moravské súvislosti s ohľadom k novšiemu bádaniu spracoval najmä MACHÁČEK, Disputes over Great Moravia, s. 257-258. MACHÁČEK, „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské mediävistiky, s. 775-787. Otázky stredovekej českej štátnosti bez úvodzoviek posúdil tiež ŽEMLIČKA, K ústrojí přemyslovského státu, s. 381-405. TŘEŠTÍK, Místo Velké Moravy v dějinách, s. 689-727.

len do stredovekej latinčiny preložené výrazy, čím sa nepochybne mohol premeniť ich pôvodný význam.³³³

Z toho dôvodu zaujmú dva základné poznatky zo súčasnej českej diskusie ohľadom mojmírovskej Moravy (tá slovenská sa typológiou včasnostredovekého štátu príliš nezaoberá). Tým prvým je, že sa termín štát vo včasnostredovekom kontexte neodmieta apriori, avšak časť odborníkov s ním narába opatrne. Napríklad J. Macháček poukázal na skutočnosť, že „Veľká“ Morava niektoré kritériá včasnostredovekého štátu, predstavené W. Pohlom,³³⁴ nespĺňa. Ide predovšetkým o diskontinuitu (či nízku mieru kontinuity) v oblasti civilnej i cirkevnej správy a premenlivosť jej teritoriálneho ohraničenia.³³⁵ Tu, pravda, treba podotknúť, že Morave by štátnosť unikla pomerne tesne. Zánik jej mocenských štruktúr na začiatku 10. storočia totiž nebol nevyhnutnosťou, vyplývajúcou z chronickej nestability, ako skôr nešťastnou zhodou okolností: v stave oslabenia Moravy po smrti Svätopluka (894) prišiel nepredvídaný tvrdý úder Maďarov (asi r. 906).³³⁶ Všimnime si však, že v analogicky vážnej spoločenskej kríze sa nachádzali aj Čechy (okolo roku 1000), kde sa však podarilo v období Oldřichovej (1012 – 1033)

³³³ K tomu najmä WIHODA, „Stát“ a „státnost“ evropského středověku v souřadnicích historického myšlení, s. 29-37.

³³⁴ POHL, Staat und Herrschaft im Frühmittelalter, s. 36-38.

³³⁵ MACHÁČEK, „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky, s. 778-779.

³³⁶ Podrobný rozbor porovnaj TŘEŠTÍK, Pád Velké Moravy, s. 27-42.

a Břetislavovej (1035 – 1055) vlády krajinu stabilizovať.³³⁷ Ešte vážnejšiu krízu zažilo Poľsko po smrti Mieška II. (v r. 1034), zmietané v pohanskej reakcii, občianskej vojne a drancovaní zo strany Čiech.³³⁸ To však vlastne znamená, že Moravia na vybudovanie Pohlovho (a Macháčkovho) štátu nemali iba dostatok času, že bol rovnako ťažko teritoriálne uchopiteľný ako Uhorsko s jeho postupným budovaním správnej (komi-tátnej) organizácie a s jeho širokými hraničnými pásmami, obzvlášť v riedko osídlených častiach krajiny na severe (tzv. *confinium*). Sú preto kritériá W. Pohla (a ich aplikácia J. Macháčkom) správnym prístupom? Musí byť štát „pevne ukotvený v čase a priestore“,³³⁹ pokiaľ táto vlastnosť nie je pre štát vyjadrená definíčne? Zvlášť ak uvážime, že neexistuje jednotná definícia pre moderný štát, a už tobôž nie pre štát včasného stredoveku?

Druhý poznatok spočíva v tom, že Třeštík, Krzemieňskej a Žemličkov „stredoeurópsky typ štátu“ je v zásadnom konflikte s Brunnerovou *Land*, ktorej stredoveké mocenské modely na západe boli založené nie na neskorootantských modeloch *rei publicae*, inštitúcie verejnoprávnej moci, ale na princípe *Personenverband*, ako zväzok osôb. Stredoeurópsky typ štátu však mal byť práve modelom, ktorý v predstavách

³³⁷ KRZEMIEŇSKA, Krize českého státu na přelomu tisíciletí, s. 497-532. KRZEMIEŇSKA, Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha, s. 246-272.

³³⁸ K tomu napr. WIHODA, Mocenský zápas českého a polského státu v 11. a 12. století, s. 5-15.

³³⁹ POHL, Staat und Herrschaft im Frühmittelalter, s. 10.

historikov spájal kontinuítne prvky Moravy 9. storočia s ešte nefeudálnym modelom správy karolovského impéria, ktorý mal siahať v podstate až do rímskeho dominátu.³⁴⁰

Samozrejme by bolo možné si celý problém zjednodušiť tým, že si spolu s D. Třeštíkom povieme, že o štátnom charaktere Veľkej Moravy dnes nikto nepochybuje.³⁴¹ Mohli by sme sa pokúsiť revidovať Macháčkov pokus naplniť kritériá včasnostredovekej štátnosti W. Pohla na Moravu v 9. storočí a skúsiť privrieť oči nad tým, že ide o novodobé kritériá pre termín, ktorý sa v danej dobe nepoužíval. Čo je vlastne len upravený a vylepšený stav pred štátovedou 19. storočia, keď sa na kritériá dobovej štátnosti prihliadalo ešte menej. Môžeme znovu preosiať Pohlove kritériá a premýšľať, čo sa z nich najviac pre včasný stredovek hodí.

Najrozporupľnejšia otázka v určení, či nejaké historické politické teleso predstavovalo štát, alebo nie, spočíva samozrejme v tom, ako si určíme definíciu štátu. Preto aj, ako sme mohli vidieť, marxistická historiografia veľmi silne bazírovala na feudálnych vzťahoch v 9. storočí, hoci tie samé o sebe v 9. storočí dokázateľné nie sú. Ak by sme sa porozhliadli po ďalších prístupoch k tomu, ako zdefinovať štát, mohli by sme použiť klasické tri definíčné znaky, teda územie, obyvateľstvo a moc. Opäť sa však musíme vrátiť

³⁴⁰ DURLIAT, *Les finances publiques de Diocletien aux Carolingiens (284 - 889)*. TŘEŠTÍK, *Mysliťi dějiny*, s. 165-167. Durliatovu prácu v kontexte so stredoeurópskym modelom podrobil kritike JAN, *Budování monarchie českých Přemyslovců*, s. 120.

³⁴¹ TŘEŠTÍK, *Pád Velké Moravy*, s. 38.

k tomu, čo bolo zdôraznené v úvode tejto knihy: čím odlišíme spoločnosť štátnu od tej, ktorá štátu predchádzala, ak uvážime, že aj rozličné predštátne spoločenstvá tieto definíčné znaky mali? Je tiež možné použiť Weberovu definíciu posledného definíčného znaku moci, v ktorom môžeme vidieť štát, ktorý má možnosť – nie nutnosť – používať monopol legitímnej fyzickej moci, fyzického donútenia. Štát môže niekoho donútiť k niečomu proti jeho vôli a táto jeho moc je pokladaná za legitímnu.³⁴² Všimnime si však, že aj pri tejto definícii Weber nerozlišoval prísne medzi štátom a jeho „historickými predchodcami“. Monopolné násilie je teda imanentnou súčasťou všetkých politických zriadení a nepomôže nám preto pri riešení otázky, či Moravania v 9. storočí štát vybudovali, alebo nie.

V skutočnosti však precizovanie tejto odpovede nemá príliš veľký význam, pretože by sme na to museli disponovať omnoho jemnejšou definíciou štátu, ktorá by zohľadňovala nielen jeho dnešné formy a podoby, ale aj historických predchodcov moderných byrokratických a nadosobných spoločenstiev. Tie sú dnes verejnoprávnymi korporáciami, v ktorých sa vládnuca vrstva prezentuje ako vykonávatelia prepožičanej moci, ktorou disponujú preto, že sú na jej používanie jednoducho zmocnení (napr. voľbami). Teoretici liberalizmu vynaložili veľkú námahu na to, aby vládcov

³⁴² WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 247.

oddelili od politického zriadenia (štátu),³⁴³ no takéto navýsosť nadosobné politické teleso vo včasnóm stredoveku nenájde-me, už len kvôli konceptu božského pôvodu moci.

Dá sa povedať, že *gens* sa na mojmírovskej Morave skutočne vnímal ako zväzok osôb, ako *Моравляне*. Vystupujú ako partner kniežata, s ktorým sa Rastislav poradil pred vyslaním posolstva do Konštantínopolu.³⁴⁴ Rovnako s Mora-vanmi prijal Svätopluk arcibiskupa Metoda,³⁴⁵ moravský ľud sa taktiež zaoberal navýsosť politickou kauzou Metoda a intríg franského duchovenstva proti nemu.³⁴⁶ Zároveň však tento politický zväzok, *gens*, mohol byť zastupiteľný. Títo jeho reprezentanti boli absolútne nevyhnutní, najmä ak malo dôjsť k jednaniu s predstaviteľmi Franskej ríše,³⁴⁷ rokovali v mene svojho spoločenstva, treba však povedať, že väčšinou o obsahu týchto rokovaní nevieme nič, a to napriek tomu, že sú písomné pramene k 9. storočiu v porovnaní s predošlými stáročiami bohatšie.³⁴⁸ O moravských posloch však vieme asi

³⁴³ Napríklad keď Thomas Hobbes zdôrazňoval poslušnosť obyvateľov skôr k vláde ako k vládcovi. HOBBS, *De cive or the citizen* V 11, s. 68.

³⁴⁴ Žitije Konstantina, c. 14, s. 98.

³⁴⁵ Žitije Mefodija, c. 10, s. 154.

³⁴⁶ Žitije Mefodija, c. 12, s. 157.

³⁴⁷ Napr. *Annales regni Francorum ad aa. 815, 818, 822, 824-825*, s. 142, 149, 159, 164, 167. *Annales Fuldenses ad aa. 848, 852, 882, 891, 897, 901*, s. 37, 42, 87, 109, 119, 130, 153. V týchto príkladoch vystupujú vyslanci Moravanov, ale aj iných slovanských *gentes*.

³⁴⁸ Všeobecne k posolstvám vo včasnóm stredoveku porovnaj SCIOR, *Bemerkungen zum frühmittelalterlichen Boten- und Gesandtschafts-wesen*, s. 315-329.

tak málo, ako o antskom Medzamirovi zo 6. storočia. Zreteľnejší sú títo posli až vtedy, keď zastupovali Svätopluka (Ján z Benátok, Bertram³⁴⁹), ako keď zastupovali Moravanov a ak aj azda patrili k moravským elitám, s istotou sa o nich nedá povedať nič.

V jednom dôležitom prípade vyslanci z Moravy nezastupovali Moravanov, ale ich panovníka Svätopluka (*legatos Zuentibaldi*), a to v roku 874 vo Forchheime.³⁵⁰ Toto posolstvo viedol Ján z Benátok a bolo ukončené prísahou Svätopluka (nie Moravanov) Ľudovítovi Nemcovi. Ako si ukážeme, Forchheimské odprisahanie vernosti bolo viac záležitosťou Svätopluka a Ľudovíta Nemca, menej už Moravy a Franskej ríše.³⁵¹ V tomto období však už panovník reprezentoval Mora-vanov; ak autor Života Konštantína písal o vyslaní posolstva do Konštantínopolu, boli vyslaní po porade „s kniežatami svojimi a s Moravanmi“.³⁵² Kým kniežatá v Živote Konštantína boli predstaviteľmi širšej výkonnej moci, a naznačovali, že panovník nie je prílišným suverénom, pretože sa musel deliť o svoju moc,³⁵³ Moravania tu znamenali vlastne *gens* a toto

³⁴⁹ *Annales Fuldenses ad a. 873*, s. 78. „Quidam etiam (Alamannus) [de Alamannia] nomine Berehtrammus, qui superiore anno in Marahensibus Sclavis fuerat comprehensus, a Zuentibaldo dimissus venit ad regem et legationem sibi ab eodem duce iniunctam retulit, sicut prius iuramento constrictus se facturum esse pollicitus est.“

³⁵⁰ *Annales Fuldenses ad a. 874*, s. 81.

³⁵¹ Podrobnejšie v 3. kapitole.

³⁵² Žitije Konstantina, c. 14, s. 98-99.

³⁵³ HAVLÍK, *Morava v 9. - 10. století*, s. 65-66. L. Havlík sa snažil tieto kniežatá stotožniť s vládcami v podrobených krajinách (Nitriansko, Vislan-

posolstvo bolo vyslané v spoločnom mene Rastislava, kniežat a Moravanov. Tú istú udalosť popísal aj Život Metoda, ktorý bol napísaný síce len o niečo neskôr, tentoraz však už v ňom Moravia a kniežatá nevystupujú a poslov vysielajú Rastislav so Svätoplukom nie od Moravanov, ale z Moravy.³⁵⁴ Táto zmena by mohla vyjadrovať posun v postavení panovníka za vlády Svätopluka, je však samozrejme dosť možné, že odlišný autor túto udalosť zoštylizoval inak.

Kniežatá v okolí moravského panovníka sa však objavujú aj v ďalších prípadoch. V roku 864 skladal Rastislav prísahu vernosti Ľudovítovi Nemcovi na Devíne spolu so svojimi „optimátmi“,³⁵⁵ a podobne aj Svätopluk v roku 884 zložil tú istú prísahu v sprievode svojich veľmožov (*cum principibus suis*), hoci tentoraz letopisec neprehrádza, či túto prísahu zložili aj oni.³⁵⁶ Uzavretie mieru v roku 901 medzi

sko), táto interpretácia však nijako neobstojí, pretože ak aj Nitriansko bolo s najväčšou pravdepodobnosťou pod zvrchovanosťou Mojimirovcov, v prípade ostatných krajín k tomu prišlo až po Forchheime (874), kým posolstvo do Konštantínopolu muselo prísť pred rokom 863. Navyše, Fuldské anály jasne spomínajú k roku 864 skupinu veľmožov, označených ako *optimates*, a zrejme išlo o tie isté kniežatá, ktoré s Rastislavom rok predtým vysielali posolstvo k cisárovi Michalovi III. *Annales Fuldenses ad a. 864*, s. 62. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 279.

³⁵⁴ Žitije Mefodija, c. 5, s. 143-144.

³⁵⁵ Porovnaj pozn. č. 524.

³⁵⁶ Porovnaj pozn. č. 586.

Bavormi a Moravanmi potvrdil moravský knieža spolu s poprednými mužmi krajiny.³⁵⁷

Boli aj kniežatá reprezentantmi Moravanov? Knieža (князь) môžeme doložiť vo viacerých slovansky písaných pamiatkach. Bol tak označovaný moravský panovník,³⁵⁸ no nielen on, ako ukazuje už spomínaný Život Metoda i neskoršie analógie, pretože mohol byť zároveň aj poprednou osobou v rámci výkonnej moci. Moravia boli jedným z mnohých slovanských spoločenstiev, u ktorých môžeme preukázať viacero kniežat, ako ukazujú príklady Čechov, či Obodritov. Rozdiel bol azda v tom, že ak panovník na Morave väčšinou vystupoval sám, Čechov v 9. storočí veľmi často zastupovalo viacero kniežat.³⁵⁹ Neskôr tento titul prislúchal aj nevládnucim členom vládnucej dynastie, tiež sa však stretávame s významom kňaz, hoci nie na mojmirovej Morave, kde sa používalo označenie „pop“ (*non*). Vo forme *knez* sa s týmto termínom stretávame aj v neskorom stredoveku, keď

³⁵⁷ *Annales Fuldenses ad a. 901*, s. 135. „Generale placitum Radaspona civitate habitum est. Ibi inter alia missi Marahavorum pacem optantes pervenerunt; quod mox, ut petierunt, complacuit et iuramento firmitum est. Inde ob hoc ipsum Richarius episcopus et Udalricus comes Marahava missi sunt, qui eodem tenore, ut in Baiowaria firmitum fuit, ipsum ducem et omnes primates eius eandem pacem se servaturos iuramento constrinxerunt.“

³⁵⁸ Moravský panovník sa neoznačoval titulom kráľ. Podrobnejšie Exkurz 1.

³⁵⁹ Príklady aj z ostatných krajín zhrnul STEINHÜBEL, *Kapitoly z najstarších českých dejín*, s. 53-55. WIHODA, *Sněmy Čechů*, s. 24-25. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, s. 322-323.

označuje vedúceho predstaviteľa dediny na valašskom práve, teda už neurodzeného človeka.³⁶⁰ Vzhľadom k tomu, že sa tento termín vyskytuje prakticky u všetkých Slovanov, je jasné, že má spoločný pôvod. Nepochybne pochádza z germánskeho prostredia, kde mu zodpovedá pragermánsky **kuningaz*,³⁶¹ pokiaľ samozrejme nebudeme brať vážne nápad Šimona Ondruša, ktorý sa pokúsil dokázať opak.³⁶² To však samozrejme znamená, že Slovania mali kniežatá aj pred 9. storočím, no práve v tomto období sa mohlo pomerne dramaticky zmeniť ich postavenie.

Bohužiaľ nevieme priamo preukázať, či sa slovanskí a antskí vládcovia zo 6. – 7. storočia označovali týmto titulom. Slovanské kniežatá mali nepochybne sakrálnu i svetskú funkciu v spoločnosti, čo vcelku dobre zodpovedá vládcovi v germánskom prostredí.³⁶³ Germánsky *chuning* mal nielen urodzený, ale priamo posvätný a božský (či polobožský) pôvod. Ten sa nemusel nutne a priamo vzťahovať len na osobu konkrétneho *chuninga*, pretože posvätnosť vládcu bola

³⁶⁰ SOKOLOVSKÝ, *Správa stredovekej dediny na Slovensku*, s. 34-35, 140-142. VYKYPĚL, *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltických jazycích*, s. 128-133.

³⁶¹ VYKYPĚL, *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltických jazycích*, s. 132. Autor (na s. 133) odmietol gótske sprostredkovanie titulu **könędzь* pre Slovanov a opatrne dal prednosť franskému pôvodu tohto titulu s tým, že to mohlo súvisieť so Samovou ríšou. Tu však treba zdôrazniť, že v takomto prípade zostane nevysvetlená všeslovanskosť tohto titulu, a preto túto hypotézu treba odmietnuť.

³⁶² Porovnaj pozn. č. 666.

³⁶³ TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 157-158.

len dôsledkom posvätnosti celého vládnuceho rodu.³⁶⁴ Sakrálnosť dynastií je samozrejme dosť dôležitým legitimizujúcim faktorom a stretávame sa s ním úplne bežne. Väčšinou máme na mysli, že zakladatelia, prípadne významní členovia panovníckych rodov boli vyhlásení za svätých (sv. Václav, sv. Štefan, sv. Imrich, sv. Ladislav). Táto kresťanská posvätnosť však len nahradzovala starú predkresťanskú sakrálnu legitimitu, ktorej pohanský charakter sa nenamáhal zakryť autor uhorskej Anonymovej kroniky zo začiatku 13. storočia, popisujúci okolnosti narodenia maďarského kniežaťa Álmoša, otca Arpáda.³⁶⁵ S niečím podobným sa stretávame aj u slovanských dynastií, napríklad v prípade mýtického Přemysla, údajného zakladateľa přemyslovskej dynastie,³⁶⁶ v inej forme tiež u poľských Piastovcov.³⁶⁷ Sakralita kniežat tak, zdá sa, nemala nič spoločné s etnicitou a s kultúrnymi prejavmi spoločenstva, ale bola skôr všeobecne akceptovaným prostriedkom dosahovania legitimacy. Jej sila a účinok sa však neviazala len na konkrétneho, aktuálne vládnuceho panovníka, ale smerovala zrejme k celému rodu, vplývala na jeho „vznešenosť“.

³⁶⁴ Podrobnejšie aj s odkazmi na pramene BLOCH, *Králové divotvárci*, s. 62.

³⁶⁵ P. magistri, qui Anonymus dicuntur, *Gesta Hungarorum*, c. 3-4, s. 38-39.

³⁶⁶ *Legenda Christiani*, c. 2, s. 18. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, c. 4-6, s. 9-17. Dôkladný rozbor Přemysla a sakrálného pôvodu jeho oráčstva porovnaj TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 101-167.

³⁶⁷ *Galli chronicon* I 2-4, s. 396-398.

Nástupnícky poriadok, ktorý sa niekedy snažíme v týchto systémoch vidieť, nemusí byť nevyhnutne odrazom reálneho a dobového „ústavného“ usporiadania, ako skôr pokusom o to, ako nájsť zrozumiteľnosť vo výmenách na panovníckom poste, napríklad medzi Mojmírovcami. Rôzne avunkuláty, senioráty a primogenitúry, o ktorých sa v tejto súvislosti často hovorí,³⁶⁸ len zakrývajú skutočnosť, že až posledná výmena mojmirovského panovníka (v r. 894) prebehla bez zásahu a vplyvu Východofranskej ríše a teda baviť sa o nástupníckom poriadku za takýchto okolností nemá príliš zmysel. Pozoruhodné skôr je, že v roku 871 prebehlo ustanovenie Slavomíra za knieža, pretože si Moravia mysleli, že ich knieža Svätopluk je mŕtvy.³⁶⁹ Z tohto aktu, ktorý sa s najväčšou pravdepodobnosťou udial nie na vlastnej Morave, ale v Nitre, môžeme usudzovať dve dôležité veci. Po prvé, Slavomír bol Mojmírovcom a jeho ustanovením („*Sclavi autem Marahenses... Sclagamaram sibi in principem constituunt*“) posilnil *gens* legitimitu panovníckej dynastii. Pri ustanovení nového panovníka nešlo Moravanom o odovzdanie vlády najochotnejšiemu jedincovi, ktorý „zodvihne moc z ulice“, pretože na prvom mieste stál princíp oprávnenosti. Toto oprávnenie samozrejme súviselo s pôvodom. Sám Slavomír musel byť dokonca, ako prezrádzajú Fuldske anály, k vláde donútený. Za druhé, pre ustanovenie nového panov-

³⁶⁸ Napr. SIVÁK, *Dejiny štátu a práva na Slovensku do roku 1918*, s. 21-22. BÍLÝ, *Právní dějiny na území České republiky*, s. 65. BEŇA - GÁBRIŠ, *Dejiny práva na území Slovenska I*, s. 20-21.

³⁶⁹ *Annales Fuldenses ad a. 871*, s. 73.

níka bol zrejme potrebný konsenzus medzi *gens* a pretendentom na panovníka, nešlo o automatický nárok príslušníka dynastie. Je síce pravda, že v roku 846 to bol Ľudovít Nemec, ktorý slovami Fuldských análov ustanovil (*constituit*) Rastislava za knieža Moravanov.³⁷⁰ Nepoznáme však príliš podrobnosti výmeny panovníkov v roku 846, no aj tak si môžeme všimnúť, že si východofranský vládca dal záležať, aby dal Moravanom mojmirovské knieža, iným postupom by si ťažko získal legitimitu.

Jazykoveda preukázala archaickosť titulu **kъnędzь*. Písomné pramene 7. a 8. storočia spomínajú viacero slovanských kniežat (Dervan u polabských Srbov, korutánske kniežatá, chorvátsky Porga a jeho otec, Vonomír v Sávií, Dragovít u Veletov, Vlčan u Obodritov). No ako sme už spomenuli v 1. kapitole, slovanské *gentes* boli z hľadiska sociálnej štruktúry príliš homogénne na to, aby tieto kniežatá mali výraznejšiu moc. Ktoré atribúty by mohli naznačovať, že sa archaická a relatívne homogénna spoločnosť mení na hierarchicky usporiadaný celok?

Táto otázka sa v písomných prameňoch pred 9. storočia dá skúmať len pomocou diskutabilných analógií s polabskými Slovanmi, o ktorých síce určité správy máme, no porovnanie pomerov v týchto oblastiach so stredodunajskými Slovanmi má svoje obmedzenia, najmä ak si uvedomíme, že medzi niektorými polabskými Slovanmi sa objavila „vláda ľudu“. Preto je logické, ak sa ohliadneme po

³⁷⁰ Porovnaj pozn. č. 470.

archeologických prameňoch. Vo väčšej miere sa od konca 8. storočia stretávame s artefaktmi luxusného charakteru, ktorých časť sa v staršej literatúre označovala ako blatnicko-mikulčický horizont, datovaný najčastejšie do prvej polovice 9. storočia.³⁷¹ Mení sa tiež pohrebný rítus, keď najskôr môžeme sledovať na kontaktnom slovansko-avarskom území biritualitu, neskôr aj na iných územiach prechod od žiarového ku kostrovému rítu.³⁷² Od prelomu 8. a 9. storočia vznikajú na území Slovenska hrady.³⁷³ Už od 8. storočia môžeme výstavbu hradov preukázať aj v Čechách.³⁷⁴ Slovania 6. storočia, o ktorých písal Theofylaktos Simokattes, síce centrálnu lokalitu mali, ako sme si však ukázali, o ich význame svedčí, že ich byzantské vojenské jednotky nepoznali. Hrady 9. storočia na Slovensku a Morave (stsl. *градъ*)³⁷⁵ nielenže neunikli pozornosti franských kronikárov, ale z prameňov je aj cítiť určitý rešpekt voči týmto stavbám, daný tým, že pre franské vojská boli tieto pevnosti prakticky nedobytné. Podobne ako dobre opevnené, odhodlane a dômyselne bránené vrcholnostredoveké hrady a neskorostre-

³⁷¹ Dnes síce bádatelia poukazujú na niektoré nedostatky pri datovaní a určení názvu tohto horizontu, to však nie je príliš dôležité pre účely tejto práce. Porovnaj UNGERMAN, Tzv. blatnicko-mikulčický horizont a jeho vliv na chronologii raného stredoveku, s. 135-148.

³⁷² Napr. IVANIČ, *Západní Slovania v ranom stredoveku*, s. 33-34.

³⁷³ Porovnaj pozn. č. 219.

³⁷⁴ Porovnaj napr. *Přemyslovci*, s. 67-68.

³⁷⁵ Žitije Mefodija, c. 10, s. 154. Zo Života Metoda sa zdá, že tieto hrady spĺňali správnu funkciu; knieža Svätopluk odovzdal Metodovi kostoly a klerikov na všetkých hradoch.

doveké mestá mohli byť obsadené spravidla ľstou alebo vyhladovaním. Kuriózne však je, že mená pevností mojmirovskej Moravy autori kroník väčšinou nepoznali. Známym po mene im bol napríklad Devín (*Dowina*) označený latinským termínom *civitas*,³⁷⁶ no ten nepatrí k centrálnym sídlam Moravy, ale bol pohraničnou pevnosťou. Vlastným menom poznáme samozrejme aj Nitru, a to jednak vďaka Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov,³⁷⁷ tiež však vďaka *Industrię tuę*, v ktorom sa spomína vysvätenie Vichinga za nitrianskeho biskupa.³⁷⁸ V arabskom diele od Ibn Rustu sa tiež vyskytuje názov sídelného mesta Svätopluka, no v natoľko pokazenej forme,³⁷⁹ že je prakticky nemožné s istotou rekonštruovať jeho pôvodnú podobu. Meno sídelného hradu Mojmirovcov mohlo znieť rovnako ako meno krajiny, teda Morava,³⁸⁰ tento predpoklad je však značne neistý.³⁸¹

³⁷⁶ *Annales Fuldenses ad a. 864*, s. 62.

³⁷⁷ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 11, s. 74.

³⁷⁸ *MMFH III*, Epistolae, č. 90, s. 205. „Ipsum quoque presbiterum nomine Uuichinus, quem nobis direxisti, electum episcopum consecravimus sanctę ecclesię Nitrensis.“

³⁷⁹ *Kitábu l-a'láki n-náfisati li-bni Rusta*, s. 347.

³⁸⁰ STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 67-69.

³⁸¹ Podporovať by ho mohla správa II. Života Nauma, podľa ktorej Metod získal do správy hrad Moravu. Porovnaj II. Žitije Nauma, s. 254. Problém je v tom, že tento prameň je príliš neskorý (rukopis je až zo 16. storočia), preto ho nemožno brať ako presvedčivý doklad.

Taktiež by sa dala táto hypotéza podprieť tým, že sa Metod označoval ako moravský arcibiskup a biskupi mávali spravidla označenie podľa svojho sídla, a nie krajiny. Tu však treba namietnuť, že Metod bol takto označený až relatívne neskoro, v roku 880, v liste *Industrię tuę*.

Fuldské anály spomínajú Rastislavovu pevnosť, ktorá mala byť „nevýslovná a všetkým starobyľým nepodobná“.³⁸² Akýsi starý Rastislavov hrad sa spomína k roku 871.³⁸³ „Rastislavova pevnosť“ a „Rastislavov hrad“ sú akiste totožné so Svätoplukovým sídlom, ktoré spomenul Ibn Rusta. Nie je pritom veľmi dôležité, s ktorou súčasnou archeologickou lokalitou toto centrum stotožníme. Hrady, ktoré poznáme z archeologických i písomných prameňov 9. storočia, v prvom rade stelesňujú gravitáciu moci do väčších centier, predstavujú dôležitý mocenský prvok pre ovládanie územia

Porovnaj *MMFH III, Epistolae*, č. 90, s. 199-200. Ešte predošlý rok ho pápež Ján VIII. označil ako panónskeho arcibiskupa. Porovnaj *MMFH III, Epistolae*, č. 81, s. 192. Jeho titulácia ako panónskeho metropolitu napokon ukazuje vratkosť predpokladu, že jeho neskoršie označenie ako moravského arcibiskupa v neskorších prameňoch odzrkadľuje názov jeho sídla. Platí navyše, že pôvodným antickým sídlom panónskej arcidiecézy, ktorá mala byť obnovená menovaním Metoda, bolo Sirmium. To však bolo aktuálne obsadené Bulharmi a pápeži tak používali pre Metoda takpovediac núdzový titul. VAVŘÍNEK, Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolem a Římem, s. 141, 175-177, 183. JAN, O smysl příběhu bratří Konstantina a Metoděje, s. 100-115.

³⁸² *Annales Fuldenses ad a. 869*, s. 69. „...in illam ineffabilem Rastizi muniti-
onem et omnibus antiquissimis dissimilem...“

³⁸³ *Annales Fuldenses ad a. 871*, s. 74. „...urbem antiquam Rastizi...“ Bohatý prehľad literatúry podáva k tejto problematike najnovšie P. Baláž v štúdiu, kde sa pomerne málo presvedčivo pokúša stotožniť *urbs antiqua Rastizi* s Devínom. BALÁŽ, K starobylosti a jedinečnosti „*urbs antiqua Rastizi*“, s. 23-31. *Urbs Rastizi* nemohlo byť Devínom už len preto, že z kontextu Fuldských análov vyplýva, že sa udalosti roku 871 odohrávali v centrálnej časti Moravy, obsadenej Bavormi a správcami Viliamom a Engelšalkom.

a obyvateľstva na ňom usadeného. Významnejšie hrady z Moravy a Slovenska sa pritom svojou rozlohou a funkciami približujú mestám, hoci, prirodzene, charakter stredovekých miest nemali.³⁸⁴ V prvom rade však predstavujú zhmotnenie moci, ak ich budeme – nepochybné právom – pokladať za sídla kniežat a predstaviteľov svetskej i cirkevnej správy. Sústreďovala sa v nich obrana krajiny, konali sa v nich trhy.³⁸⁵ Na stavbu hradov sa zhromažďovala pracovná sila dosiaľ nevidaného rozsahu, čo nepriamo dokazuje veľké presuny obyvateľstva.³⁸⁶ Moravské centrá, či už budeme predpokladať, že vyrástli na základe iniciatívy kniežat, alebo azda aj bohatých veľmožov, naplňovali atribúty verejnej služby, a preto sú nesmierne cenným poznatkom o charaktere spoločnosti 9. storočia.

Táto spoločnosť už musela mať aj profesionálnu vrstvu vládcov. Pod týmto označením nemáme na mysli tých, ktorí žili z prostriedkov verejných zdrojov (daní), pretože na to samozrejme neexistujú pre 9. storočie jasné doklady. „Vládovia“, či „úradníci“ mohli byť jednoducho dostatočne bohatí na to, aby sa mohli venovať verejnej službe. Výraznejšie sociálne rozvrstvenie obyvateľstva napokon jasne

³⁸⁴ Mestský charakter Nitry už od 9. storočia sa snaží kontroverzne odôvodniť ULIČNÝ, Nitra – mesto v 9. – 12. storočí, s. 140-147.

³⁸⁵ K charakteru veľkomoravských centier porovnaj MĚŘÍNSKÝ, Die Zentren Großmährens, s. 297-304. MACHÁČEK, Great Moravian Central Places and their Practical Function, Social Significance and Symbolic Meaning, s. 235-248.

³⁸⁶ KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 31.

potvrďujú tak archeologické pramene (predovšetkým bohaté hroby, ako aj z nich vyplývajúci predpoklad o dedičnosti sociálneho statusu³⁸⁷), ako aj písomné doklady.³⁸⁸ Zdroje bohatstva týchto skupín nepoznáme; predpokladať v súlade so starším bádáním určitú mieru feudálnych vzťahov padá na nevhodne axiomatickom prístupe k skúmaniu počiatkov feudalizmu na našom území a najmä na nedostatku prameňov. Zdá sa, že môžeme preukázať existenciu súkromného vlastníctva u menších vlastníkov pôdy, ťažšie však dokážeme existenciu väčších domén.³⁸⁹ Taktiež si nemôžeme byť istí, nakoľko je vlastne vhodné v súvislosti s vládnuou vrstvou hovoriť o „štátnych orgánoch“, či „vládnom aparáte“.³⁹⁰ Tieto kategórie vyvolávajú skôr predstavu byrokratického moderného štátu, ale zrejme len ťažko zodpovedajú vládnej moci a verejnej správe v 9. storočí.

³⁸⁷ K hrobom bojovníkov a detských hrobov s analogickou výbavou porovnaj KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 22-28.

³⁸⁸ Polaritné skupiny moravskej spoločnosti vykreslil autor Života Metoda pri opise pohrebu moravského arcibiskupa (885), na ktorom sa zúčastnili „моужьскъ полъ и женьскъ, малии и велиции, богати и оубозии...“ Žitije Mefodija, c. 17, s. 162. Tiež však porovnaj Žitije Mefodija, c. 11, s. 156-157.

³⁸⁹ CHARVÁT, K otázce soukromého vlastnictví půdy na Velké Moravě, s. 672-679.

³⁹⁰ Rozbor porovnaj napr. HAVLÍK, *Morava v 9. - 10. století*, s. 67-85. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 289-295. S dôrazom na dvojstupňovosť kniežacej vlády a moravsko-nitrianský dualizmus STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 142-145.

Pre ne je – zdá sa – typické súžitie etnika, kmeňa Moravanov, so svojou kniežacou vrstvou, ktorá je vlastne politickým vyjadrením tohto etnika.³⁹¹ Nič totiž nenasvedčuje tomu, že by sa kniežatá zmocnili krajiny na úkor ľudu, ako sa snažil túto predstavu vykresliť D. Třeštík pri svojom nepochybne inšpiratívnom opise prijatia kresťanstva v archaickej spoločnosti. *Gens* vraj nemohol prijať krst, pretože by poprel sám seba, keďže bol jednoducho totožný so svojim pôvodným náboženstvom.³⁹² A keďže to musela byť úzka horná vrstva obyvateľstva, ktorá sa rozhodla zničiť kresťanstvom „starý pohanský poriadok“, prijatie kresťanstva malo posilniť panovníka, vystupujúceho „jednoznačne jako autokratický vládce“.³⁹³

D. Třeštík nebol samozrejme jediný, kto predstavil Mojmirovcov na čele hierarchicky usporiadaného centralizovaného „štátu“, veľkomoravskej monarchie. Táto sa – v závislosti od autora – charakterizovala ako centralizovaná monarchia podobná neskoršej uhorskej,³⁹⁴ či silne centralizovaná monarchia³⁹⁵ niekedy skôr „relatívne centralizovaná“

³⁹¹ Podobným spôsobom fungovali barbarské kráľovstvá vybudované na troskách západorímskeho impéria. Porovnaj POHL, *Regnum und gens*, s. 439.

³⁹² TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 311. TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy*, s. 128-131.

³⁹³ TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy*, s. 130.

³⁹⁴ VOJÁČEK - SCHELLE, *Právní dějiny na území Slovenska*, s. 31.

³⁹⁵ VOJÁČEK - SCHELLE - KNOLL, *České právní dějiny*, s. 32.

monarchia.³⁹⁶ Takmer všetky práce sa napokon zhodujú v tom, že išlo o monarchiu patrimoniálnu, väčšina z nich dokonca dáva tejto monarchii prívlastok ranofeudálna,³⁹⁷ či protofeudálna.³⁹⁸ Ak by aj na Morave, vďaka jej feudálnemu charakteru, malo dochádzať k udeľovaniu majetkov feudálom vo forme lén, nie je celkom jasné, ako máme rozumieť konštruktu patrimoniálnej Veľkej Moravy, vychádzajúcej z predstavy o tom, že panovník je nielen vládcom, ale aj vlastníkom celého územia štátu.³⁹⁹ Navyše, nielenže sú obe označenia vzájomne protichodné, ale obe sú len ťažko dokázateľné.

V skutočnosti, v rozpore s novovekým konceptom patrimoniálnej monarchie, bolo individuálne súkromné

³⁹⁶ SIVÁK, *Dejiny štátu a práva na území Slovenska do roku 1918*, s. 17.

³⁹⁷ O „patrimoniálnom princípe“ písal HAVLÍK, *Velká Morava a středoevropský Slované*, s. 135. Podobne tiež KUČERA, *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 43. Ranofeudálnu monarchiu spomína HUBENÁK, *Právne dejiny Slovenska do roku 1945. I. diel*, s. 27. Tému o feudálnej monarchii spochybnili J. Beňa a T. Gábriš, keď poukázali na skutočnosť, že neexistuje doklad o udelení lén na Veľkej Morave. BEŇA - GÁBRIŠ, *Dejiny práva na území Slovenska I*, s. 19-20. Tiež však TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 296. Niektorí autori sú v tejto otázke opatrnejší a predpokladajú prvky feudalizmu vo forme veľmožských dvorcov, ktoré sa zachovali napr. v Ducovom a na Pohansku. LUKAČKA, *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*, s. 19-20.

³⁹⁸ *Dejiny Slovenska I*, s. 128.

³⁹⁹ KUČERA, *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 43. ŠVECOVÁ - GÁBRIŠ, *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*, s. 25. *Slovník starožyttnosti slawiariskich IV 1*, heslo Państwo, s. 30. LÜBKE, *Strukturen früher slawischer Staaten*, s. 172.

vlastníctvo realitou všedného stredoveku. Niekedy sa síce mohlo súkromné vlastníctvo dostať do kontrastu s ideálom chudoby, nie však do kontrastu s tézou, že panovník je vlastníkom všetkého majetku svojej krajiny. Aj cirkev sa musela s otázkou súkromného vlastníctva vysporiadať, v zásade však, v učení svojich najväčších autorít, počnúc svätým Augustínom, vychádzala z toho, že majetok je nevyhnutný a napriek nevyhodám (sklony ľudí k chamtivosti a hriechu) aj prospešný.⁴⁰⁰ Stredovek preto charakterizuje latentné napätie medzi zavrnutím majetku a zdôrazňovaním jeho prospešnosti, medzi „ideálom“ a „realitou“. Napokon aj svätý Augustín učil, že dokonalý svet bez vlastníctva môže nastať až v raji.⁴⁰¹

Pre naše pojednanie je veľmi poučná aj Kosmova Kronika Čechov z 12. storočia. Kosmas vo svojom rozprávaní o vzniku sveta, vytvorení spoločenstva Čechov a napokon aj o vytvorení vlády sa vracia do obdobia prvopočiatkov („*prime etatis*“), keď ešte obyvatelia Čiech nepoznali súkromné vlastníctvo.⁴⁰² Kosmas si toto obdobie priam „russeauovsky“ idealizoval, no nijako nevybočil z uznávaných ideí stredovekej filozofie. Tento ideálny stav človeka v „prvopočiatku“⁴⁰³ však

⁴⁰⁰ PIPES, *Vlastnictví a svoboda*, s. 30-33.

⁴⁰¹ PIPES, *Vlastnictví a svoboda*, s. 30.

⁴⁰² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 3*, s. 8. „Felix nimium erat etas illa... Nec quis quam 'meum' dicere norat, sed ad instar monastice vite, quicquid habebant, 'nostrum' ore, corde et opere sonabant...“

⁴⁰³ Musíme tu vynechať problém vzniku sveta a Čechov, ktoré popisuje Kosmas v predošlom texte. (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 1-1 2*,

skončil – a to je pre nás podstatné – zánikom kolektívneho vlastníctva. Vytvorenie vlastníctva individuálneho (*comunia in propria cedunt*) potom vyvolalo stav túžby po majetku, vzájomné spory, a napokon aj potrebu mať verejnú moc pre riešenie sporov. Vznik usporiadanej spoločnosti, ktorá sa riadi zákonmi, a chráni súkromné vlastníctvo, kladie Kosmas do súvisu so vznikom kniežacej vlády. Kosmas, píšuci na začiatku 12. storočia tak popisoval stav, ktorý mu bol prirodzený. Nepoznal žiadne kniežatstvo, v ktorom by knieža vlastnil „všetko“.⁴⁰⁴

Teória patrimonialnej monarchie by sa dala – so všetkými výhradami – prijať v tom prípade, ak by sa stredo-európski panovníci správali k svojim panstvám (*regna*) ako k svojmu majetku, a to bezo zvyšku. Napríklad v otázke dedičného nástupníctva, tak ako to mali vo zvyku franskí panovníci. Po smrti kráľa sa Franská ríša „spravodlivo“ rozdelila medzi synov a každý z nich získal vlastné *regnum*. Prax merovejských panovníkov prevzali aj Karolovci, a tak Karol Veľký rozdelil ríšu podľa *divisionis regnorum* medzi troch synov, Karola, Pipina a Ľudovíta. Deľba Franskej ríše na tri časti a jej súčasná jednota, akoby zodpovedajúca dogme o svätej Trojici⁴⁰⁵ sa však nijak zvlášť neodrazila u Slovanov.

s. 4-7). Všetky tri mýty, ktoré Kosmas spracoval v úvode svojej kroniky, boli pôvodne samostatné rozprávania, preto aj už „usadení“ Česi mohli byť v stave „prvopočiatku“. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 166.

⁴⁰⁴ Ku kritike pohľadu na kniežacie „vlastníctvo“ pôdy a ľudí, porovnaj WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 11-29, zvlášť s. 11-16.

⁴⁰⁵ RAPP, *Svatá říše římská národa německého*, s. 15.

Moravania síce poznali systém delenej vlády (nazývanej tiež v modernej literatúre *údely*), tento systém však ťažko môžeme porovnávať s franskou praxou. Svätopluk bol synovcom, nie synom alebo bratom Rastislava.⁴⁰⁶ Mohol tomu azda zodpovedať Slavníkovský údel v Čechách v rokoch 972 – 995,⁴⁰⁷ aj to však bol skôr dočasný experiment, ktorý skončil vyhladením Slavníkovcov.

Mojmírovci a neskoršie dynastie v strednej Európe preto nevládli ako patrimonialni monarchovia. Tzv. patrimonialna teória o vzniku štátu pôsobí ako snaha vysvetliť lénny, prípadne donačný systém, ktorý sa na našom území plne rozvinul až vo vrcholnom a neskorom stredoveku. Ak mohol panovník udeľovať léna (v Uhorsku donácie), tak potom musel logicky udeľovať niečo, čo mu patrilo, teda časti územia svojej krajiny. Táto teória nás však privádza do neriešiteľnej dilemy. Patrimonialný štát, ktorý jeho vládca priamo vlastní, nemôže byť verejnoprávnou inštitúciou. To nastoľuje otázku, či môžeme diskutovať ešte o štáte.

V skutočnosti vznikol patrimonialný štát ako novoveké, chcelo by sa povedať „reakčné“ učenie, ktoré sa postavilo ako protipól ideálu štátu v zmysle verejnoprávnej korporácie a panovníka ako štátneho orgánu.⁴⁰⁸ Napriek tomu, že sa tento súboj skončil víťazstvom štátu ako nadosobnej inštitúcie, patrimonialne učenie v dôsledku určitej príťažlivosti

⁴⁰⁶ *Annales Fuldenses ad a. 870*, s. 70.

⁴⁰⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum I 14*, s. 32-33. STEINHÜBEL, *Kapitoly z najstarších českých dejín*, s. 125, 127-128.

⁴⁰⁸ Zhrňujúco BRUNNER, *Land und Herrschaft*, s. 163-167.

pretrvalo až do dnešných čias. Vo svojej podstate môžeme aj Třeštíkovu teóriu dať do priameho súvisu s patrimoniálnym učením; aj on sa snažil Mojmirovcov spočiatku vykresľovať ako nespochybniteľných vládcov Moravy, hoci zdôrazňoval, že sa na rozdiel od Přemyslovcov nezmocnili pôdy slobodných obyvateľov Moravy.⁴⁰⁹ „Autokraciu“ Mojmirovcov v Třeštíkovom poňatí samozrejme korigoval kontrast s neskoršími Přemyslovcami, Arpádovcami a Piastovcami, ktorých postavenie malo byť ešte silnejšie, pretože ich neobmedzovala domáca aristokracia, či iné (menšie) kniežatá, tak ako vraj obmedzovala Mojmirovcov.⁴¹⁰

Sila a slabosť Mojmirovcov, ktorú sa D. Třeštík snažil vo svojich prácach vybalansovať, bola azda až príliš odrazom toho, ako sa snažil spájať *gens* Moravanov so starým náboženstvom. *Gens*, ako etnické i politické spoločenstvo, sa samozrejme zásadným spôsobom opieralo o pohanstvo. Nebolo však s ním totožné, pretože inak by nemohlo túto zmenu, posun v náboženstve, prekonať. Partnerský vzťah medzi *gens*

⁴⁰⁹ TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 296.

⁴¹⁰ Třeštíkove nepochybne podnetné úvahy zatierajú pochybnosti o tom, či je toto paušalizovanie pomerov (a „modelovanie“ vývoja) dostatočne presvedčivé. Bola to napokon uhorská aristokracia, ktorá zmietla z trónu nástupca Štefana I. Petra Orseola (1041), boli to (s najväčšou pravdepodobnosťou, aspoň podľa D. Třeštíka) Vršovci, ktorí bez ohľadu na panovníka Boleslava II. vyvraždili rod Slavníka, ktorý bol vlastne bočnou líniou Přemyslovcov. Je to priveľa výnimiek, potvrdzujúcich pravidlo, alebo len spochybňovanie za každú cenu? K vyvraždeniu Slavníkovcov porovnaj TŘEŠTÍK, *Zápisník a jiné texty k dějinám*, s. 195-204.

(*Моравляне*) a vládnuou dynastiou je však silne cítiť nielen z toho, ako si Moravia „ustanovili“ Slavomíra za knieža, či ako sa s nimi Rastislav radil pred vyslaním posolstva do Konštantínopolu. Úlohu Moravanov pri rozhodovaní zásadne ukazuje list markgrófa Východnej marky Ariba cisárovi Arnulfovi, rámcovo datovaného do rokov 887 – 896 (zrejme však z roku 891)⁴¹¹, ktorý popisuje spôsob platenia tribútu Moravanov ríši. V ňom sa s uspokojením píše, že „všetci Moravia“ sa spoločne zaviazali odovzdávať tribút v podobe dobytku,⁴¹² avšak o panovníkovi (ktorým bol s najväčšou pravdepodobnosťou Svätopluk) tu nie je ani slovo. Ak sa skutočne rozhodli spoločne (*insimul*), mohlo ísť o konsenzuálne (t.j. jednomyseľné) rozhodnutie, vcelku bežné pre archaické spoločnosti, a ktoré je aj charakteristické pre *gentes* (rokuje sa, kým sa všetci členovia spoločenstva nestotožnia s rozhodnutím).⁴¹³

Ak sa teda vrátíme k otázke o presadení kresťanstva proti vôli kmeňa, potom sa zdá, že na niečo podobné Mojmirovci zrejme nemali dostatok síl. Bez dohody s Moravanmi by to nepresadili. Preto je treba túto kľúčovú udalosť

⁴¹¹ TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 72-73, 288-289.

⁴¹² SCHWARZMAIER, Ein Brief des Markgrafen Aribi an König Arnulf, s. 57. „...omnes Marahoni insimul mandauerunt <pecora> in seruitium sicut proprii serui facere debuerunt...“ RATKOŠ, Cenný prírastok k prameňom o Veľkej Morave, s. 177-179.

⁴¹³ Previazanosť kniežacích elít, panovníckej dynastie a slobodného obyvateľstva na príklade Čiech konštatuje KALHOUS, Čeští velmoži 10. věku, s. 5-13.

z roku 831 chápať nie ako vyloženú „revolúciu zhora“, ale ako nutný kompromis, ktorý zrejme bol možný aj pre *gens*. Nezabúdajme, že ideovou podstatou *gens* nebolo jeho náboženstvo, ale jeho viera v spoločný pôvod a jedinečnosť svojej existencie. Tieto prvky mohli existovať – a aj existovali – aj po obrátení sa na kresťanskú vieru.

Prechod na kresťanstvo však skutočne mohol posilniť kniežatá. Ich pôsobenie v rovine náboženskej muselo nevyhnutne ustúpiť do úzadia, v konečnom dôsledku však mohli nanovo zdefinovať úlohu kniežacej moci v spoločnosti. Tá už nebola pevne spútaná archaickými normami, ktoré určovali nielen vieru, ale aj verejnú moc a jej uplatňovanie. Okrem toho však v spoločnosti pôsobí nový prvok, a to cirkev. Tým sa archaická Morava s dominantným postavením *gens* zmenila na Moravu, reprezentovanú predovšetkým Mojmirovcami. Tieto javy možno pokladať za začiatky mojmirovskej monarchie.⁴¹⁴

Všetko nasvedčuje tomu, že za vznikom toho, čo nazývame „veľkomoravský štát“, stáli spoločne *gens* ako

⁴¹⁴ Pre monarchiu vôbec nie je podstatný spôsob a organizácia vlády, vrátane otázky, koľko osôb je zapojených do rozhodovacieho procesu. Dôležité je najmä to, že monarchia je vlastne typom („štátnej“) ideológie. Zdeněk Neubauer, zástanca tohto názoru, išiel ešte ďalej, a tvrdil, že v monarchii je prospech a sláva účelom a štát prostriedkom a monarcha pritom ani nemusí byť priamo účastný na vláde. NEUBAUER, *Státověda a theorie politiky*, s. 140-141. K monarchii porovnaj tiež *Lexikon des Mittelalters* VI 4, heslo Monarchie, col. 729. *Lexikon des Mittelalters* V 6, heslo König, col. 1298-1304.

politické spoločenstvo širších moravských elít a kniežacia aristokracia na čele s Mojmirovcami. Tá aj tvorila ono *regnum* (v zmysle toho, čo čítame v Izidorových Etymológiách); vládu, ktorá *gens* zastupovala, jednala v jeho mene a v jeho prospech, a ktorý si zrejme nemohol dovoliť ignorovať ani inak mocný Svätopluk.

Kniežacia vláda Mojmirovcov v podobe, v akej ju poznáme z prameňov predovšetkým z druhej polovice 9. storočia, bola zrejme z pohľadu politických elít Moravanov nutným krokom, ktorým sa snažili istým spôsobom vyrovnáť s tlakom Karolovcov. Tí od konca 8. storočia predstavovali novú moc v strednej Európe, rozbili avarské panstvo a zamýšľali dať do poriadku aj Slovanov na strednom Dunaji. Bez karolovského tlaku by k hore uvedeným zmenám nedošlo a ak chceme pochopiť hĺbku týchto zmien a snáď aj komplexnejšiu podobu politického zriadenia 9. storočia v našom priestore, musíme si priblížiť, v akom vzťahu sa ocitlo *regnum* Mojmirovcov a *gens* Moravanov k *imperiu* Karolovcov.